

Maria De Waele

PIERRE NOTHOMB, HET COMITÉ DE
POLITIQUE NATIONALE EN DE BELGISCHE
ANNEXIONISTISCHE CAMPAGNE TIJDENS
EN NA DE EERSTE WERELDOORLOG

Over de repercussies van het Belgische annexionisme in Limburg vlak na de Eerste Wereldoorlog is al veel geschreven.¹ Het Nederlands-Limburgse perspectief van deze publicaties ontleent echter enigszins het zicht op de bredere achtergrond en inzet van de Belgische territoriale eisen tijdens en onmiddellijk na de Eerste Wereldoorlog. België streefde niet alleen naar de inlijving van Nederlands-Limburg, maar ook van Zeeuws-Vlaanderen, het groothertogdom Luxemburg en de huidige Duitssprekende ‘oostkantons’ rondom Eupen en Malmédy. Alleen de laatste wens is gerealiseerd.² Deze landhonger zorgde voor grote verontwaardiging in Nederland en Luxemburg, maar veroorzaakte ook in eigen land diepe verdeeldheid. De Belgische gebiedseisen mogen anno nu volstrekt surrealistisch klinken, in de context van de jaren 1914-1920 werden zij door verschillende beleidsmakers in de overheid en het bedrijfsleven van groot belang geacht. Dit alles wordt in den brede uiteengezet in mijn niet-gepubliceerde doctoraatsverhandeling ‘Naar een groter België!’ uit 1989.³ Op basis van dit proefschrift publiceerde ik eerder enkele artikelen over aspecten van het annexionisme.⁴ Hier wil ik de aandacht vestigen op de acties van een van de bekendere – althans in België – agitatoren in de annexionistische zaak, Pierre Nothomb.⁵

- 1 Rob P.W.J.M. van der Heijden, ‘Tijden veranderen: Limburg tussen Nederland en België. De reacties in Nederlands-Limburg op het Belgisch annexionisme van 1918-1919’, *De Maasgouw* 111 (1992) 102-167; Rob P.W.J.M. van der Heijden, A.S.M. Patelski en F.H.M. Roebroeks, ‘Valkenburg in 1919 in de ban van België?’, *Historische en Heemkundige Studies in en rondom het Geuldal* 3 (1993) 176-201; Kasper Wagemans, ‘Limburg en het Belgische annexionisme 1918-1920’, *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg/Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg XLIII* (1998) 89-133; Judith Gulpers, ‘Elfde kind of Assepoester? Argumenten pro en contra het Belgische annexionisme in de Limburgse pers (1918-1919)’, *ibidem* LV (2010) 103-126.
- 2 Zie: Klaus Pabst, *Eupen-Malmedy in der belgischen Regierungs- und Parteienpolitik 1914-1940* (Aken 1964). Dit onderdeel van de annexatiepolitiek blijft hier verder buiten beschouwing.
- 3 Maria De Waele, *Naar een groter België! De Belgische territoriale eisen tijdens en na de Eerste Wereldoorlog. Een onderzoek naar de doeleinden, de besluitvorming, de realisatiemiddelen en de propagandavoering van de buitenlandse politiek (niet-uitgegeven proefschrift Universiteit Gent 1989)* [1.613 pp.; een exemplaar bevindt zich in de bibliotheek van het SHCL].
- 4 *Idem*, ‘De Belgische annexionistische campagne in Nederlands-Limburg (1914-1920)’, in: *Acta Colloquium over de geschiedenis van de Belgisch-Nederlandsche betrekkingen tussen 1815 en 1945*. Brussel 10-12/12-1980 (Gent 1982) 353-395; *idem*, ‘België en Nederland tussen de twee wereldoorlogen. Nationale gevoelens en botsende ambities’, *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis* 1 (1996) 193-212; *idem*, ‘De geest van Munster. De botsende economische en commerciële belangen van België en Nederland en de invloed op de wederzijdse beeldvorming (1830-1940)’, *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 115 (2000) 33-59. Zie over het Belgische annexionisme ook: Robert Devleeshouwer, ‘L’opinion publique et les revendications territoriales belges à la fin de la Première Guerre Mondiale 1918-1919’, in: *Mélanges offerts à G. Jacquemyns* (Brussel 1968) 207-238.
- 5 Maria De Waele, ‘Pierre Nothomb’, in: *Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse beweging* (Tiel 1998) 54. De schaarse biografische bijdragen over Pierre Nothomb behandelen vooral zijn literaire werk: A. de Marnette, *Pierre Nothomb* (Charleroi 1936); F. Kiesel, ‘Le Cycle d’Olxheim ou Pierre Nothomb, chroniqueur et visionnaire’, *Revue Générale* (1936) 19-36; *idem*, *Pierre Nothomb* (Parijs 1965). Informatie over zijn politieke activiteiten is te vinden in: P. Struye, ‘Pierre Nothomb, homme politique’, *Revue Générale Belge* (1968)

Pierre Nothomb (1887-1966), afkomstig uit een Belgisch-Luxemburgse familie, studeerde rechten in Leuven en raakte er bevriend met de zoon van Jules Renkin, minister van koloniën sinds 1907. Na zijn studies werd hij stagiair bij Henry Carton de Wiart (1869-1951), minister van justitie sinds 1911. Renkin en Carton waren al vóór 1914 in de behoudsgezinde vleugel van de katholieke partij terechtgekomen en zij evolueerden tijdens de oorlog steeds verder in conservatieve en nationalistische richting. In de naar Le Havre uitgeweken Belgische regering steunden zij de annexionistische eisen en campagne voluit. Nothomb werd in het begin van de oorlog naar Le Havre gehaald om in de Franse dag- en weekbladers de Belgische zaak met de pen te verdedigen. Zijn aanwezigheid werd officieel gerechtvaardigd door zijn benoeming tot privésecretaris van Carton de Wiart. Later kreeg hij de fictieve functie van secretaris-generaal van het *Office des Prisonniers de Guerre*. In augustus 1917 nam de annexionistische regeringsleider De Broqueville het ministerie van buitenlandse zaken over en werd Nothomb toegevoegd aan dit departement voor 'studies en documentatie'. Begin 1918 werd hij onder de nieuwe minister van buitenlandse zaken Paul Hymans zelfs tot attaché benoemd en officieus betrokken bij de politieke directie van het departement.

Nothomb ontplooidde tijdens en vlak na de oorlog een koortsachtige activiteit. De annexionistisch gezinde ministers maakten steeds dankbaar gebruik van zijn ijver en van zijn bereidheid om steeds weer politieke en historische nota's in elkaar te zetten ten behoeve van de annexionistische zaak. De centrale figuur van de onderneming was hij niet. Nothomb fungeerde eerder als een soort bliksemafleider. Zijn verhouding tot de regering werd opzettelijk dubbelzinnig gehouden. Als Nothomb blunderde, of al te driest te werk ging, kon men in Le Havre gemakkelijk ontkennen dat hij met een officiële opdracht belast was. Hij werd, zonder er zich volledig van bewust te zijn, gebruikt voor veel grotere belangen.

Op 18 december 1918 richtte Pierre Nothomb, samen met medestanders, het *Comité de Politique Nationale* (CPN) op als rechts-nationalistische pressiegroep.⁶

69-78; J. Beaufays, 'Aspects du nationalisme belge au lendemain de la guerre', *Annales de la Faculté de Droit de l'Université de Liège XVI* (1971) 105-171, en in de bundel 'Pierre Nothomb et le nationalisme belge de 1914 à 1930', *Cahiers de l'Académie Luxembourgeoise, nouvelle série 8* (1980), met daarin onder meer (vooral over zijn Luxemburgse acties): M. De Waele, 'De rol van de propaganda-activiteiten van Pierre Nothomb in de buitenlandse politiek van België, 1916-1919', 14-21.

6 Cf. Maria De Waele, 'Comité de Politique Nationale', *Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse beweging*, 777. Het stichtingsmanifest werd gepubliceerd door het katholieke Antwerpse blad *La Métropole* op 11 januari 1919 en is als bijlage opgenomen in mijn hierboven vermelde doctoraatsverhandeling (met de lijst van ondertekenaars). Het CPN en de rechts-nationale opvolgers daarvan worden eveneens besproken in de vorige noot genoemde publicaties van Beaufays (1971) en de *Cahiers de l'Académie Luxembourgeoise* (1980). Zie ook: B. Delcord, 'A propos de quelques "chapelles" politico-littéraires en Belgique (1919-1945)', *Bijdragen van het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog* 10

Nothomb werd algemeen secretaris en de drijvende kracht van het *Comité*. De harde kern bestond uit oudgedienden van de annexionistische groepen uit de daaraan voorafgaande oorlogsperiode. De oprichting was bedoeld om het Belgische annexionistische eisenprogramma op de vredesconferentie in Versailles kracht bij te zetten. Het CPN mobiliseerde daarvoor de publieke opinie door middel van petitie, propaganda in de pers, brochures, meetings en manifestaties.

Voor de top van het departement van buitenlandse zaken kwamen de activiteiten van het CPN in deze periode zeker niet ongelegen. Voorman Pierre Nothomb bleef verbonden aan het departement en werd volledig ingeschakeld bij het werk van de politieke directie. Hij werkte mee aan de voorbereiding van het eisenprogramma op de vredesconferentie in Versailles, stelde instructies op voor de gezanten, en bereidde talloze nota's voor, bestemd voor de delegatie in Parijs. Daarnaast werkte hij mee aan de organisatie van campagnes in Luxemburg en Limburg. Financiële steun aan propagandisten en comiteetjes ter plaatse, die in feite afkomstig was van het ministerie, werd via het *Comité* overgemaakt. Buitenlandse zaken hoopte op die manier te vermijden dat het rechtstreeks geassocieerd zou raken met al te driest annexionistische acties. Het departement steunde ook de activiteiten van het *Comité* in eigen land.

Het stichtingsmanifest van het CPN kreeg aanvankelijk heel wat respons, vooral in Franstalig België. De Vlamingen reageerden niet of nauwelijks op het manifest. Enkele ministers, onder wie de hierboven genoemde Renkin, diplomaten, politici van liberale en katholieke huize gaven steun. De socialisten hielden zich afzijdig, maar ook uit die partij waren er enkele deelnemers, zoals de Waalse socialist Jules Destrée. Tot de ondertekenaars behoorden ook ondernemers, journalisten, magistraten en hoogleraren.

Om het optreden van Pierre Nothomb als agitator en zijn *Comité de Politique Nationale* als propagandaorganisatie voor de Belgische territoriale eisen te begrijpen, is het nodig eerst een schets te geven van de motieven en achtergronden van het Belgische annexionisme en de steun daarvoor in bepaalde milieus in de politiek en het bedrijfsleven. Dat doe ik in de volgende paragraaf. Vervolgens ga ik na welke politiek-ideologische invloeden er in Nothombs denkwereld te onderkennen zijn, met name uit het Franse rechts-nationalistische kamp. Dan worden de acties van Nothomb tijdens de oorlog beschreven, met name die in

(1986) 153-203; J. Stengers, 'La Droite en Belgique avant 1940', *Courrier Hebdomadaire du C.R.I.S.P.* (1970) 468-479; *idem*, 'Belgium', in: H. Rogger en E. Weber, *The European Right - A Historical Profile* (Berkeley 1965) 128-167; E. Verhoeven en F. Uytterhaegen, *De kreeft met de zwarte scharen - 50 jaar rechts en uiterst-rechts in België* (Gent 1981). Een meer diepgaande studie van het CPN wordt ten eerste bemoeilijkt door hiaten in het bij het Algemeen Rijksarchief te Brussel bewaarde archief van Nothomb. Over de cruciale periode eind 1918-november 1921 zijn geen documenten bewaard gebleven.

Luxemburg en Limburg, en tenslotte komen de naoorlogse annexionistische ondernemingen van het *Comité de Politique Nationale* aan de orde. Het artikel is hoofdzakelijk gebaseerd op mijn eerder vermelde doctoraatsverhandeling, waarnaar ik kan verwijzen voor een uitvoeriger verantwoording van de bronnen.

Het Belgische annexionisme

In het zogenoemde *Verdrag der XXIV Artikelen*, dat op 19 maart 1839 in het Belgische parlement was aangenomen, hadden de toenmalige Europese grootmachten bepaald dat België Limburg over de Maas en Maastricht aan Nederland moest afstaan. Ter compensatie werd het Waalse deel van Luxemburg aan België toegekend. De rest van het groothertogdom werd toegewezen aan de Nederlandse koning Willem I. Limburgers en Luxemburgers hadden de opstand van 1830 gesteund, maar dit gegeven moest wijken voor de geopolitieke belangen van de mogendheden. Hoewel Zeeuws-Vlaanderen niet had deelgenomen aan de opstand in 1830 wensten de Belgische onderhandelaars de aanhechting van dit gebied met het oog op het verwerven van de medesovereiniteit over de Westerschelde, maar dit werd afgewezen. België werd wel betrokken bij het beheer van de rivier. Na de ondertekening van het *Verdrag der XXIV Artikelen* koos het neutrale België voor een behoedzaam buitenlands beleid, maar er bleef een permanente onderstroom bestaan die verder wilde gaan dan de handhaving van de landsgrenzen. De herinnering aan het gebiedsverlies van 1839 bleef lang nazinderen. Telkens wanneer er een kans bestond om Limburg of Luxemburg terug te krijgen, ondernam Brussel discrete pogingen in die richting.

Na de Duitse bezetting van België in de eerste oorlogsmaanden van 1914, vestigde de homogeen-katholieke regering, geleid door Charles de Broqueville (1860-1940), zich op 13 oktober in Sainte-Adresse, een voorstad van het Franse Le Havre. In de loop van de oorlog werd de regering verschillende keren gewijzigd. Begin 1916 traden liberalen en socialistten toe. Door de Duitse inval kwamen de nationale veiligheid en de positie van België in Europa bovenaan op de politieke agenda te staan. De discussie over de buitenlandse politiek bleef de hele oorlog duren en de gebiedseisen namen in dit debat een centrale plaats in. Al op 15 september 1914 had het ministerie van buitenlandse zaken een uitgebreid eisenprogramma opgesteld. België moest het groothertogdom Luxemburg en de Waalse kantons, gebieden die in 1839 en 1815 verloren waren gegaan, terugvragen. Wat betreft Limburg en Zeeuws-Vlaanderen bleven de auteurs nog voorzichtig. Enkele cruciale zwakheden in de defensie werden toegeschreven aan het feit dat België noch

over de Maaslinie in Nederlands-Limburg, noch over de Scheldelinie in Zeeuws-Vlaanderen beschikte. In deze nota werd de voorkeur gegeven aan de inlijving van Limburg ('province très riche, très peuplée') boven deze van Zeeuws-Vlaanderen. Datzelfde eisenprogramma werd in twee nota's van januari 1915 nog eens in detail herhaald.⁷

De sterke nadruk op het verleden was het opvallendste kenmerk van de eisennota's van september 1914 en januari 1915. De auteurs grepen terug naar 1839 alsof het gisteren was en het bleek voor hen vanzelfsprekend dat de gebieden die toen verloren gingen bovenaan het Belgisch eisenprogramma stonden. De herinnering aan 1839 had de Belgische kijk op Limburg danig vertroebeld en de integratie van dit gebied in Nederland werd volledig genegeerd. De interesse voor Zeeuws-Vlaanderen en voor Limburg was anderzijds nauw verbonden met de belangen van de haven van Antwerpen. Het verdrag van 1839 lag aan de basis van een hele reeks conflicten en wrijvingen met Nederland inzake het beheer van de Schelde-monding en de verbindingswateren met de Maas en de Rijn. De herziening van het verdrag zou deze problemen voor eens en voor altijd uit de wereld kunnen helpen. De meest radicale oplossing, met name de inlijving van Zeeuws-Vlaanderen en Limburg, bood in dit opzicht de beste garanties.

In februari 1915 begon de krant *Le XXe Siècle*, politiek en financieel nauw verbonden met regeringsleider Charles de Broqueville, een annexionistische perscampagne. De krant had daartoe enkele nationalistisch gezinde journalisten aangetrokken, van wie sommigen, zoals Nothomb, ook semiofficiële functies voor annexionistisch gezinde ministers vervulden. De Broqueville, gesteund door zijn medestanders in het kabinet Renkin en Carton de Wiart, was hiervan de aanstichter, grotendeels buiten medeweten van minister Eugène Beyens (1855-1934) van buitenlandse zaken, die een voorzigtiger koers voorstond. Met betrekking tot de territoriale eisen voerde De Broqueville een eigen politiek. De activiteiten op dit vlak werden aan het normale regeringswerk onttrokken en uitgestippeld door de regeringsleider en enkele vertrouwelingen. De door *Le XXe Siècle* aangetrokken journalisten maakten deel uit van een rumoerige annexionistische coterie in Le Havre en enkelen traden na de oorlog toe tot het *Comité de Politique Nationale*.

Aanvankelijk konden vooral *les frères séparés* in Luxemburg zich in een overweldigende belangstelling verheugen. De campagne van *Le XXe Siècle* lokte felle reacties uit en in de lente kon de regering het probleem niet langer negeren.

7 Algemeen Rijksarchief (hierna ARA) Brussel, archief buitenlandse zaken, Classement B 383: Nota Politieke Directie, 15 september 1914 (Bassompierre); Nota Politieke Directie, 25 januari 1915 (Bassompierre); Nota januari 1915.

De tegenstellingen in de ministerraad kwamen op scherp te staan. Beyens bleef zich verzetten tegen het opeisen van Nederlands grondgebied, maar stemde wel in met een mogelijke terugkeer van Luxemburg. Op de kabinetsraad van april 1915 werd beslist dat de Belgische aanspraken op Luxemburg zo vlug mogelijk moesten worden veiliggesteld. Over Limburg en Zeeuws-Vlaanderen werd in de loop van 1915 uitsluitend binnenskamers gesproken. In het kabinet bleef de discussie daarover echter in alle scherpte doorgaan. In het voorjaar van 1916 liet *Le XXe Siècle* alle schroom varen. De krant vroeg de 'terugkeer' van Limburg en Zeeuws-Vlaanderen; Nederland werd voorgesteld als oorlogsprofiteur en als historische erfvijand. De commotie werd nog groter toen er annexionistische propagandabrochures verschenen, meestal van de hand van aan *Le XXe Siècle* verbonden journalisten.

Met het aantreden van de liberaal Paul Hymans als minister van buitenlandse zaken, begin 1918, verschoof het zwaartepunt van de besluitvorming naar de *hard liners* aan de top van het departement. Hymans en zijn naaste medewerkers stuurden aan op gebiedswinst en waren bereid daarvoor hoog spel te spelen. Daarnaast fungeerde de top van zijn ministerie als centrale commandopost bij de voorbereiding van annexionistische campagnes ter plaatse. Daarmee wilde men een oplossing forceren, of ten minste beslissend beïnvloeden. Het meeste werk voor deze campagne werd verricht door de jonge nationalist Pierre Nothomb.

Na de bevrijding in november 1918 kon er geen twijfel meer over bestaan dat sommigen in België aanstuurden op de inlijving van Luxemburg, Limburg en Zeeuws-Vlaanderen. Een groot gedeelte van de Franstalige pers, aangevoerd door *La Nation Belge*, de opvolger van *Le XX Siècle*, en *Le Soir*, voerde een bijzonder agressieve annexionistische campagne. Het rechts-nationalistische *Comité de Politique Nationale*, geleid door Pierre Nothomb, ijverde op zeer rumoerige wijze voor gebiedswinst en leek aanvankelijk over heel wat steun in de politiek en in de publieke opinie te kunnen beschikken.

Er stonden dan ook grote belangen op het spel.⁸ Luxemburg, met zijn goed uitgebouwde spoorwegennet, vormde de verbindingsschakel tussen Antwerpen en het achterland in Elzas-Lotharingen, Oost-Frankrijk, Zwitserland en Noord-Italië. Volgens minister van spoorwegen Paul Segers, die optrad als spreekbuis van de Antwerpse havenkringen in de regering, moest België proberen de controle over de Luxemburgse spoorwegen te verwerven, en dit kon het beste gebeuren door middel van inlijving. De Antwerpse Kamer van Koophandel, beheerst door Frans-talige ondernemers, eiste de aanleg van een kanaal door Nederlands-Limburg om

8 Zie hierover: De Waele, *Naar een groter België!*, 184-185 en 921-926.

Pierre Nothomb spreekt Nederlanders toe op een schip tijdens een boottochtje in de Wieringen, 1921.

Fotocollectie Nationaal Archief.

de Schelde met de Maas en de Rijn te verbinden. De 'terugkeer' van Limburg, die door de Kamer van harte werd toegejuicht, zou de aanleg van een dergelijk kanaal aanzienlijk vergemakkelijken. De Kamer eiste met name dat *l'enclave de Maestricht* bij België werd ingelijfd om een kanaalverbinding tussen Antwerpen en Luik op Belgisch grondgebied mogelijk te maken.

Bovenaan op de lijst van eisen stond het verwerven van de volledige controle over de Schelde-monding. Deze werd noodzakelijk geacht voor de heropleving van de nationale economie en die van de Antwerpse haven in het bijzonder. Pas wanneer België de volledige soevereiniteit over de Schelde zou verwerven, kon er een einde worden gemaakt aan de systematische obstructie door Nederland. De voorzitter van de Antwerpse Kamer van Koophandel onderhield nauwe contacten met het CPN en met Nothomb persoonlijk, en het CPN organiseerde samen met de Kamer enkele manifestaties in Antwerpen om de eisen kracht bij te zetten. Ook de Gentse en Brusselse Kamers van Koophandel steunden deze eisen. De Brusselse *Cercle des Installations Maritimes*, geleid door de liberale senator Prosper

Hanrez, eiste de annexatie van Zeeuws-Vlaanderen en Maastricht, en de volledige zeggingsmacht over de Schelde. Ook de Cercle zocht toenadering tot het CPN en Pierre Nothomb. In Luik bepleitten vertegenwoordigers van industrie en handel de annexatie van Maastricht om de verbetering van de waterwegen en de verbinding met Antwerpen mogelijk te maken. Deze eisen werden ondersteund door de *Assemblée Wallonne* en de Luikse pers.

Op de vredesconferentie in Versailles stuurde de Belgische delegatie aan op gebiedswinst, maar wilde dit niet openlijk toegeven. Na lang aandringen kon minister Paul Hymans op 11 februari 1919 de Belgische eisen uiteenzetten voor de mogendheden Groot-Brittannië, Frankrijk, de Verenigde Staten, Italië en Japan. Op 19 en 20 mei vond een confrontatie tussen België en Nederland plaats, maar beide landen praatten langs elkaar heen en het gesprek eindigde in een weinig diplomatieke scheldpartij. Op 4 juni viel het verdict. De geallieerden vertrouwden de herziening van de verdragen van 1839 toe aan een nieuwe commissie, bestaande uit België, Nederland en de vijf mogendheden, maar gebieds- of soevereiniteits-overdrachten werden bij voorbaat uitgesloten. Van de gebiedseisen was zo goed als niets gerealiseerd. De aanhechting van de Waalse kantons was een zeer schrale troost.

De Belgische nationalist en hun ideeëngoed

Van het Belgische nationalisme, dat tijdens de Eerste Wereldoorlog op de voorgrond trad, was vóór 1914 al een bescheiden aanzet merkbaar geweest. Aan de vooravond van de oorlog ontstond er een stijgende belangstelling voor een kordater, meer op expansie gericht buitenlands beleid.⁹ De verschillende componenten van het latere Belgische nationalistische ideeëngoed waren daarin in embryonale vorm aanwezig. Dit gold zeer duidelijk voor het annexionisme, dat tijdens en onmiddellijk na de oorlog één van de belangrijkste en meest controversiële nationalistische eisen was. Heel wat figuren die tijdens de oorlog ageerden voor gebiedsuitbreiding en daarna toenadering zochten tot Pierre Nothombs *Comité de Politique Nationale*, waren al vóór 1914 in mindere of meerdere mate in contact gekomen met het nog rudimentaire nationalistische ideeëngoed. Dat gold ook voor Nothomb zelf, maar hij speelde er toen nog geen grote rol in. Anderen hadden eerder onverschillig of gereserveerd tegenover het schuchtere nationalistische reveil gestaan.

9 *Ibidem*, 94-110: 'Een bescheiden nationalistisch reveil'; E. Defoort, 'Het Belgisch nationalisme voor de Eerste Wereldoorlog', *Tijdschrift voor Geschiedenis* LXXXV (1972) 524-542.

Portretfoto van rechtsgeleerde en publicist Edmond Picard (1836-1924). Bron: <http://delcampe.net>

Omstreeks de eeuwwisseling begonnen Franstalige Belgische publicisten de Belgische natie te funderen op het idee dat er een *âme belge*, een 'Belgische ziel', zou bestaan. Dit werd voor het eerst geformuleerd door de rechtsgeleerde en publicist Edmond Picard (1836-1924).¹⁰ De *âme belge* was het resultaat van een eeuwenlange *communauté de volonté*, die niets te maken had met een *communauté de langue*. De historische fundering daarvoor werd geleverd door de werken van de prestigieuze historici Godefroid Kurth en vooral Henri Pirenne,¹¹ de toenmalige paus van de Belgische geschiedschrijvers, die door de latere nationalist en werd genoemd als één van hun grote voorbeelden.¹²

Al vóór de Eerste Wereldoorlog werkten Brusselse nationalist en rondom de advocaat Léon Hennebicq, een leerling van Picard, de nationalistische doctrine uit. Zij begonnen een kruistocht tegen de parlementaire democratie en de politieke

10 Edmond Picard, 'L'âme belge', *Revue Encyclopédique* (1897) 595-599; *idem*, *Essai d'une psychologie de la nation belge* (Brussel 1906).

11 H. Pirenne, *La Nation Belge* (Brussel 1900); G. Kurth, *La nationalité belge* (Namen 1913).

12 P. Nothomb, *Étapes du nationalisme belge* (Brussel en Parijs 1918) 67.

De cover van het weekblad Pallister van 25 mei 1924, met het getekende portret van Léon Hennebicq (1871-1940). Bron: <http://delcampe.net>

partijvorming en tegen de neutraliteit als beginsel in de buitenlandse politiek. De neutraliteit zou de Belgische staat in een onmachtige positie plaatsen. Een vitale staat moest expansionistisch zijn. De nationalist probeerden systematisch ongenoegen op te wekken over de gevolgen van de verdragen van 1815 en die van Londen van 1839: over het groothertogdom Luxemburg ('l'Alsace-Lorraine belge'), het kanton Malmédy ('la Wallonie prussienne'), Zeeuws-Vlaanderen en Limburg ('blessures de 1839 qui sont redevenus saignantes').¹³ Een van hun inspiratiebronnen was het irredentisme van de negentiende-eeuwer Emile Banning, medewerker van koning Leopold II, die in 1882 herstel van de grenzen van 1830 als uiteindelijk doel van de Belgische politiek had voorgesteld, had geponeerd dat het bezit van Zeeuws-Vlaanderen een noodzaak was, en dat de Belgische verdedigingslinie controle over Nederlands-Limburg en Luxemburg vereiste.¹⁴

13 Citaten uit Defoort, 'Het Belgisch nationalisme', 527-528.

14 Ibidem, 531. De twee invloedrijkste werken van Banning werden na de oorlog door de nationalist

Het nationalistische gedachtegoed kreeg na de Duitse inval ruimere weerklank.¹⁵ De visie van Hennebicq en zijn medestanders op de buitenlandse politiek en de defensie leek door de gebeurtenissen van augustus 1914 te worden bevestigd. De opgelegde neutraliteit had België onvoldoende bescherming geboden. Het land moest in de toekomst kunnen rekenen op nieuwe en betere veiligheidsgaranties. De argumenten, die vóór 1914 werden gebruikt om de belangstelling voor de in 1815 en 1839 verloren gebieden te rechtvaardigen, werden in de annexionistische campagne in detail uitgewerkt. Ook de kritiek op de werking van het parlement en op de rol van de partijen werd grotendeels overgenomen. Binnenlandse twisten mochten niet langer de aandacht monopoliseren en een echt 'nationaal' beleid in de weg staan.

Het Belgische nationalisme heeft weinig originele denkers voortgebracht en de nationalist hebben maar weinig theoretische werken nagelaten. De belangrijkste publicaties van Nothomb en anderen zijn bundelingen van krantenartikelen.¹⁶ Een analyse van de inhoud van het hiervoor genoemde annexionistische blad *Le XXe Siècle* laat zien dat de Belgische nationalist sterk werden beïnvloed door de Franse nationalist Charles Maurras, de oprichter en belangrijkste ideoloog van de protofascistische *Action Française*.¹⁷ Ook het vitalistisch nationalisme van de Franse publicist Maurice Barrès, ijveraar voor de terugkeer van Elzas-Lotharingen bij Frankrijk, sprak jongere Belgische nationalist, zoals Nothomb, sterk aan.¹⁸ In het voetspoor van de *Action Française* werd aan de oorlog een permanent en alomtegenwoordig karakter toegekend. België moest steeds op zijn hoede zijn voor een mogelijke vijandelijke inval. Kortom, 'une bonne armée, de bonnes frontières et de bonnes alliances' waren noodzakelijk om een herhaling van de gebeurtenissen van 1914 te voorkomen. Een strategisch verantwoorde oostgrens veronderstelde volgens de nationalist het

opnieuw uitgegeven: E. Banning, *Considérations politiques sur la défense de la Meuse - Mémoire rédigé en 1881-1886* (Brussel en Parijs 1919); idem, *Les traités de 1815 et la Belgique - Mémoire publié pour la première fois d'après le manuscrit original* (Brussel en Parijs 1919, met een voorwoord van Pierre Nothomb).

15 De Waele, *Naar een groter België*, 446-463; 'De Belgische nationalist en hun ideeëngoed'; idem, 'Belgisch nationalisme', *Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse beweging*, 412-445.

16 De belangrijkste zijn: M. Des Ombiaux, *La politique belge depuis l'armistice - La grande peur de la victoire* (Parijs 1929); F. Neuray, *La Belgique nouvelle à travers de quatre ans de guerre, 1914-1918* (Brussel en Parijs 1918); P. Nothomb, *Etapes du nationalisme belge - But, bases et principes, méthodes, programme général* (Brussel 1926); N. Wallez, *La Belgique de demain et sa politique* (Parijs 1916).

17 Eric Defoort, *Charles Maurras en de Action Française in België* (Brugge 1978); idem, 'L'Action Française dans le nationalisme belge, 1914-1918', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis VII* (1976) 113-152. Elders stelt Defoort een zekere afstand vast met de activistisch ingestelde Nothomb, die Maurras veel te theoretisch zou hebben gevonden, maar hij constateert wel 'een sterke beïnvloeding door een Barrès en vooral door een D'Annunzio [Italiaanse voorloper en sympathisant van het fascisme]'. E. Defoort, 'Pierre Nothomb en Charles Maurras, 1910-1926', in: *Pierre Nothomb et le Nationalisme Belge*, 53-58.

18 Zie over hem onder meer: Z. Sternhell, *Maurice Barrès et le nationalisme français* (Parijs 1972).

bezit van Nederlands-Limburg, met Maastricht als bruggenhoofd op de Maas, de Oostkantons en het groothertogdom Luxemburg. België moest vanzelfsprekend ook meester worden over de linkeroever van de Schelde.

Naast deze militair-strategische overwegingen gebruikten de nationalistenaan ook 'historische' argumenten om de territoriale eisen te rechtvaardigen. Deze argumenten leverden al bij al een fraai staaltje rechtvaardigingsgeschiedenis op. Luxemburg en Limburg waren verloren gegaan in 1839, de Waalse kantons in 1815. Volgens de nationalistenaan was deze scheiding louter kunstmatig gebleven. De annexionistische propaganda bevatte lyrische verhalen over het grootse gemeenschappelijke verleden van België, inclusief Luxemburg, Limburg en de Oostkantons. De herinneringen aan dit verleden zouden tot in 1914 zijn blijven voortleven. De scheiding van 1815, en vooral deze van 1839, werd met het nodige pathos beschreven. Anders gezegd, de nationalistenaan spanden zich in om aan te tonen dat Luxemburg, Limburg en de Oostkantons eenzelfde betekenis hadden voor België als Elzas-Lotharingen voor Frankrijk. Deze argumenten waren, zacht gezegd, nogal geforceerd. In tegenstelling tot Elzas-Lotharingen waren er in de drie genoemde gebieden geen bewegingen actief die de terugkeer naar België eisten. De herinneringen aan het gemeenschappelijke verleden waren er allang vervaagd, wat de nationalistenaan ook beweerden.

In actie voor de annexatie van Luxemburg

De annexionistische perscampagne van *Le XXe Siècle* begon in februari-maart 1915 met enkele artikelen van hoofdredacteur Fernand Neuray en Pierre Nothomb over Luxemburg, maar kwam pas goed op gang in de zomer van datzelfde jaar. Daar bleef het niet bij. Vanaf het einde van 1915 werd er vanuit regeringskringen in Le Havre, maar buiten de officiële kanalen om, een grootscheepse campagne op touw gezet om de inlijving van Luxemburg door België te bewerkstelligen.¹⁹ Het doel was de toenadering tussen België en Luxemburg populair te maken bij de Luxemburgers, de geallieerden en geëmigreerde Belgen. Het initiatief ging uit van eerste minister De Broqueville, en in mindere mate van de ministers Renkin en Carton de Wiart. Het ministerie van buitenlandse zaken, waar voorstanders van een voortgezette neutraliteitspolitiek toen nog de overhand hadden, werd slechts zijdelings bij de campagne betrokken. Achter de rug van minister

19 Het onderstaande is gebaseerd op: De Waele, *Naar een groter België!*, 297-309: 'De campagne wordt op gang gebracht – rol en betekenis van Gaston Barbanson en Pierre Nothomb', en 310-312: 'Doeleinden en organisatie van de propagandacampagne'.

Beyens van buitenlandse zaken om stippelde De Broqueville, samen met enkele vertrouwelingen, een eigen koers uit. De lancering van de campagne inzake Luxemburg vormde hier een onderdeel van.

Door afkomst en familierelaties had regeringsleider De Broqueville nauwe banden met het groothertogdom Luxemburg. Via zijn moeder maakte hij deel uit van de grensoverschrijdende Frans-Belgisch-Luxemburgse familie De Briey, en door zijn huwelijk was hij opgenomen in een andere Belgisch-Luxemburgse clan, de familie d'Huart. Net als de familie De Briey had deze familie zich in de loop van de negentiende eeuw opgesplitst in een Belgische, Lotharingse en Luxemburgse tak. Twee van De Broqueville's zonen trouwden met leden van de familie Tornaco, die in de negentiende eeuw een hoofdrol hadden gespeeld in het politieke leven van Luxemburg. In deze milieus was de afscheiding van 1839 nog niet vergeten.

In de lente van 1916 stelde De Broqueville, samen met Renkin, een actieplan op. Voor de uitvoering daarvan zochten zij de propagandisten Gaston Barbanson en Pierre Nothomb aan. Die kregen de opdracht '(de) rassembler au sujet du Luxembourg des renseignements utiles [...] et en faisant une propagande discrète pour la solution belge, de maintenir le contact avec l'opinion luxembourgeoise'. Gaston Barbanson (1876-1946) behoorde tot een Brusselse liberale familie die sinds de Belgische onafhankelijkheid deel uitmaakte van de wereld van de *haute finance*.²⁰ Voorvaders aan moederskant Auguste Metz en Victor Tesch waren de grondleggers geweest van de Luxemburgse ijzer- en staalnijverheid. Barbanson werd in 1905 commissaris van de *Hauts Fourneaux et Forges de Dudelange* en was in 1911, samen met de Luxemburger Emile Mayrisch, de drijvende kracht achter de vorming van het Luxemburgse staalconcern ARBED.

In de oorlogsperiode behoorde Barbanson tot de groep zakenlui rond kabinetsvoorzitter De Broqueville die de economische restauratie en de toekomst van het land voorbereidden. Hij was één van de drijvende krachten achter de campagne voor de inlijving van Luxemburg. In een brief aan Nothomb van 22 maart 1916 verklaarde hij zich bovendien voorstander van de annexatie van het zuidelijk deel van Nederlands-Limburg en van het Akense steenkoolgebied.²¹ Barbansons ijver werd op de eerste plaats ingegeven door zijn bekommernis om ARBED. Terwijl Barban-

20 Zie over Barbanson: *ibidem*, 77-79.

21 Geciteerd in: Jacques Willequet, 'Gaston Barbanson, promoteur d'une "Grande Belgique" en 1914-1918', *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 48 (1970) 335-376, aldaar 354. Barbansons wens tot annexatie van het Akense kolendistrict kan moeilijk worden losgezien van de steenkoolbehoefte van ARBED, dat al in 1913 nauwe verbanden was aangegaan met de *Eschweiler Bergwerks-Verein*, het grootse steenkoolbedrijf in Aken, om kolenleveranties veilig te stellen. Zie hierover Jörg Wiesemann, 'Die industriellen und finanziellen Beziehungen zwischen ARBED und EBV von 1913 bis 1952', in: Paul Thomes (Hg.), *Rohstoffbasis und Absatzmarkt. Die Schwerindustrie des Großherzogtums Luxemburg und das Aachener Revier* [Aachener Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte 2] (Aken 2005) 51-82.

son in de oorlogsjaren de Belgische connectie met Luxemburg openhield, onderhield zijn mededirecteur Mayrisch de contacten met Frankrijk. Mayrisch was voorstander van een economische unie van Luxemburg met Frankrijk na afloop van de oorlog, maar hij sloot een mogelijk samengaan met België niet uit. ARBED moest voorbereid zijn op deze mogelijkheid en het was belangrijk om de plannen van de Belgische regering in dit verband te kennen en bij voorkeur te beïnvloeden. De Belgische optie werd opengehouden door Barbanson. Na de oorlog vestigde Barbanson zich definitief in Luxemburg en wijdde zich, samen met Mayrisch, aan de verdere uitbouw van het ARBED-imperium, onder meer door een *joint-venture* met het Franse staalconcern *Terres Rouges* (Schneider & Cie).²²

In tegenstelling tot Barbanson had Nothomb geen directe zaken- of andere belangen bij het welslagen van de affaire, maar ook zijn bemoeienis werd mede gemotiveerd door een familietraditie. De afscheiding van Luxemburg had plaatsgevonden onder een regering waarvan een illustere voorvader, Jean-Baptiste Nothomb, deel had uitgemaakt. Het zou mooi zijn als een afstammeling van die Nothomb de scheiding weer ongedaan zou kunnen maken. Met deze redenering ging Pierre Nothomb zich met de affaire Luxemburg identificeren. Zijn persoonlijk slagen werd gelijkgesteld aan het succes van de Luxemburgse campagne. Hij begon zich met hart en ziel op de Luxemburgse zaak te richten.

De twee propagandisten, de heethoofdige nationalist Nothomb en de uitgekookte staalmagnaat Barbanson, vormden al met al een merkwaardig duo. Zij waren het oneens over diverse aspecten van de kwestie Luxemburg, maar hun meningsverschillen waren niet alleen terug te voeren tot verschillen in karakter en temperament. Een eerste struikelsteen werd gevormd door het toekomstig economisch regime van België en het groothertogdom. Volgens Barbanson kon België pas met een gerust hart denken aan samengaan met Luxemburg nadat het voldoende exportgaranties had verkregen, met name in Frankrijk. De twee propagandisten waren het evenmin eens over de vorm van de toenadering tot Luxemburg. Nothomb was van mening dat België het maximum, met andere woorden de annexatie *tout court*, moest eisen. Voor Barbanson was de beste oplossing een personele unie tussen België en Luxemburg. Een personele unie had het voordeel dat de instellingen in het groothertogdom bleven voortbestaan.

22 Zie De Waele, *Naar een groter België!*, 292-293 en 606-608: 'De samensmelting van Franse, Belgische en Luxemburgse belangen in ARBED'. Deze *joint venture* was al tijdens de oorlog door Barbanson, Mayrisch en Schneider voorbereid (*ibidem*, 79). Zie over de rol van Barbanson daarin ook: Charles Barthel, 'La fusion des groupes sidérurgiques Arbed-Terres Rouges, reflet de la nouvelle diplomatie d'affaires dans l'Europe des années 1920', in: Jean-François Eck en Michel-Pierre Chélini (éd.), *PME et grandes entreprises en Europe du Nord-Ouest XIXe-XXe siècle. Activités, stratégies, performances* (Villeneuve d'Ascq 2012) 61-78.

Begin 1916 werd de campagne steviger georganiseerd en uitgebouwd. Er werd geprobeerd om een zo groot mogelijk aantal Luxemburgers, zowel in het groothertogdom als erbuiten, voor toenadering tot België te winnen. De propaganda in Luxemburg zelf werd toevertrouwd aan Barbanson. Pierre Nothomb richtte zijn inspanningen vooral op de circa 100.000 Luxemburgers in het buitenland. Er werd een net van propagandisten en informanten opgezet in landen waar belangrijke Luxemburgse kolonies te vinden waren, met name in Zwitserland, Parijs, Londen, Nederland en de Verenigde Staten. Om deze Luxemburgers voor de Belgische zaak te winnen ontplooidde Nothomb een koortsachtige activiteit. Zij werden zo veel mogelijk gegroepeerd in comités en federaties, die op het gepaste moment openlijk voor België konden kiezen. Deze verenigingetjes fungeerden als doorgeefluik voor subsidies en financiële steun aan propagandisten. Daarnaast correspondeerde Nothomb regelmatig met individuele Luxemburgers en instrueerde hij Belgische gezanten en consuls over hun omgang met Luxemburgers.²³

Het duo Barbanson-Nothomb deed ook pogingen België in te schakelen bij een mogelijke militaire bezetting van Luxemburg na afloop van de oorlog, samen met Frankrijk.²⁴ Volgens hen was een militaire bezetting of de deelname eraan het beste middel om het openbare leven in Luxemburg naar de hand van België te zetten. Barbanson en Nothomb stelden daartoe verschillende scenario's op. Barbanson meende dat de groothertogin, de dynastie en de regering onmiddellijk aan de dijk moesten worden gezet. Daarna kon het werk beginnen: er moest een pro-Belgische regering komen, die snel verkiezingen moest uitschrijven. Nothomb ging zover dat hij een officiële regeringsverklaring van de bezettingstroepen voor de Luxemburgse bevolking voorbereidde, maar dit ging zelfs de annexionistisch gezinde ministers te ver. Niettemin werd een mogelijke Belgische deelname aan de Franse militaire bezetting van Luxemburg wel aan de Franse legerleiding voorgelegd. Op 25 november 1918 installeerde Maarschalk Foch zijn hoofdkwartier in Luxemburg, maar hij verhinderde de deelname van een Belgisch regiment aan de bezetting.²⁵

23 Voor een gedetailleerde beschrijving van alle buitenlandse activiteiten en contacten van Nothomb in dit verband zie De Waele, *Naar een groter België!*, 313-340. Zie ook: *idem*, 'De rol van de propaganda-activiteiten van Pierre Nothomb'.

24 *Idem*, *Naar een groter België!*, 340-341.

25 Zie voor de mislukking van de geplande Belgische deelname aan de militaire bezetting van Luxemburg: *ibidem*, 519-524.

Na de wapenstilstand in november 1918 probeerde België de Luxemburgse publieke opinie te beïnvloeden door het zenden van propagandisten.²⁶ Enkele Luxemburgers die al tijdens de oorlog voor de Belgische zaak waren gerekruteerd, zetten hun actie voort. De meeste propagandisten hadden de Belgische nationaliteit. Ook zij waren grotendeels gerekruteerd door de niet aflatende Pierre Nothomb, onder wie de Luikse industrieel Jacques Van Hoegaerden (directeur van het staalbedrijf Ougrée-Marihaye). Tijdens de oorlog had Nothomb de eerste contacten met hem gelegd in Zwitserland. Net als de meeste andere Luikse staalbaronnen verdedigde Van Hoegaerden in 1918-1919 *l'annexion pure et simple* van het groot-hertogdom, maar deze houding zou in de jaren 1920-1922 grondig veranderen. De activiteiten van al deze propagandisten hadden echter niet het gewenste resultaat. Zij deden het wantrouwen van de Luxemburgse publieke opinie alleen maar toenemen. Belgische vertegenwoordigers die waarschuwden tegen het zenden van nog meer 'missionarissen' kregen bij Nothomb echter geen gehoor.

In de Luxemburgse campagne had België kosten noch moeite gespaard om de publieke opinie in het groothertogdom en daarbuiten gunstig te stemmen en erop gerekend dat Luxemburg zou kiezen voor toenadering tot België. De Belgische kijk op de Luxemburgse realiteit was echter zeer eenzijdig. Luxemburgers die door Le Havre werden ingeschakeld bleken geen betrouwbare informanten. De annexionistische perscampagne en de weinig discrete propaganda-initiatieven waren hun doel voorbijgeschoten en leverden andere resultaten op dan men had gehoopt. Zij hadden de Luxemburgers voor alles attent gemaakt op de onvermoede Belgische gebiedshonger. Dit had niet alleen de Belgische populariteit geschaad, de wens van de Luxemburgse bevolking om onafhankelijk te blijven werd er nog door versterkt.

De annexionistische campagne in Nederland

De Belgische verlangens ten aanzien van Limburg en Zeeuws-Vlaanderen kwamen in het eerste halfjaar van 1916 in de openbaarheid dankzij de campagne van *Le XXe Siècle*.²⁷ Deze krant beperkte zich niet tot het pousseren en rechtvaardigen van de territoriale eisen, maar suggereerde bij herhaling dat Nederland niet zo neutraal was als beweerd en in feite een stille bondgenoot van Duitsland was. De herrie rond de campagne van *Le XXe Siècle* werd nog groter toen de eerste annexi-

²⁶ *Ibidem*, 533-542.

²⁷ *Ibidem*, 244-252: 'De territoriale eisen ten nadele van Nederland op de voorgrond (januari-augustus 1916)', en 261-262: 'Nieuwe onrust in Nederland'.

onistische propagandabrochures verschenen. Pierre Nothomb schoot, het zal weinigen verbazen, de hoofdvogel af. In zijn lijvige werkstuk *La Barrière Belge* werd niet alleen een uitvoerige rechtvaardiging gegeven voor het hele territoriale eisenprogramma, Nothomb stelde Nederland voor als de eeuwenlange erfvijand van België.²⁸ De grootste opschudding werd echter veroorzaakt door het vlugschrift *Petit Catéchisme National*, opgesteld in vraag- en antwoordvorm. Dit vlugschrift, van de hand van Pierre Nothomb en twee medestanders, zette aan de soldaten onder meer de noodzaak van een forse gebiedsuitbreiding uiteen. Het werd met stilzwijgende toestemming van De Broqueville (die behalve regeringsleider ook minister van oorlog was) aan het front verspreid.

De reactie in de Nederlandse pers liet niet op zich wachten: hoe was het mogelijk dat een dergelijk vlugschrift aan het front werd verspreid? Keurde De Broqueville de inhoud van de *Petit Catéchisme* goed? De Nederlanders waren vooral verontrust over de nauwe banden tussen de annexionistische propagandisten en bepaalde regeringskringen in Le Havre. *Le XXe Siècle*, de drijvende kracht achter de hele perscampagne, werd in Nederland beschouwd als de officiële spreekbuis van De Broqueville. Vertolkten *Le XXe Siècle* en de publicisten daaromheen de mening van de Belgische regering, of alleen die van De Broqueville? Werd er in Le Havre, het officieel stilzwijgen ten spijt, dan toch gedacht aan gebiedsuitbreiding ten koste van Nederland?

De Belgische regering, scherp verdeeld over het probleem, zweeg ondertussen in alle talen. Het stilzwijgen van de regering en de aanhoudende campagne van *Le XXe Siècle* had tot gevolg dat de onrust in Nederland in het voorjaar van 1916 alleen maar toenam. Op 25 mei 1916 vroeg het *Algemeen Handelsblad* uitleg aan de Belgische regering. Waarom maakte zij geen einde aan de verwarring door een officiële verklaring, waarin alle aanspraken op Nederlands grondgebied werden ontkend? De regering bleef zwijgen, en op 13 juni herhaalde het *Algemeen Handelsblad* zijn verzoek. Een officiële verklaring vanwege de Belgische regering zou de onrust in Nederland voorgoed tot bedaren brengen, zo meende de krant. Op 27 juni eiste de krant opnieuw een verklaring, dit keer niet alleen van België, maar ook van de geallieerden. Indien een dergelijke verklaring er niet kwam, dan zou het *Algemeen Handelsblad* hieruit concluderen dat de geallieerden de annexionistische campagne steunden.

Op dat moment kwamen Parijs en vooral Londen in beweging. Het *Foreign Office* wilde alle geruchten dat Groot-Brittannië de Belgische territoriale aanspraken zou steunen de kop indrukken. De Britten wilden op het verzoek van het

²⁸ P. Nothomb, *La Barrière Belge* (Parijs 1916).

Algemeen Handelsblad ingaan en stelden een ontwerp tekst voor een perscommuniqué op. Zij eisten van de Belgische minister van buitenlandse zaken Beyens, pas aangekomen in Londen, dat België zich daarbij aansloot. Er zat voor hem niets anders op dan de tekst mee te ondertekenen. Op 6 juli publiceerde *The Times* het communiqué onder de titel 'Alleged Belgian Designs on Dutch Territory - A German Lie':

The Algemeen Handelsblad of June 27th makes reference to the existence of a propaganda alleged to be countenanced, if not actually encouraged by the Belgian government at Havre in favor of an annexion of Dutch territory to Belgium. It is officially declared that the above statement is totally unfounded. Neither the Belgian government, nor the British or French government on their behalf, have ever countenanced or encouraged propaganda or schemes for demanding or enforcing any renunciation of territory from Holland.²⁹

De reacties in Nederland op het perscommuniqué waren tamelijk gunstig. De Nederlandse gezant Van Weede bedankte Beyens op 12 juli voor de verklaring, maar hij wees erop dat het verbieden aan het front van de *Petit Catéchisme National* Nederland nog meer zou geruststellen. Dit gebeurde: ook De Broqueville achtte het nu opportuun om in te grijpen en gaf telegrafisch opdracht de verspreiding van het vlugschrift te verbieden.

Ondertussen complotteerde De Broqueville in stilte verder. Op zijn initiatief werd er vanuit de coulissen en op zeer discrete wijze terrein verkend in Limburg om propaganda-acties voor te bereiden.³⁰ Pierre Nothomb werd opnieuw in de vuurlinie gestuurd. Hij zou zich, schijnbaar op persoonlijke titel, in verbinding stellen met enkele contactpersonen in Limburg om hen te polsen over de Belgische kansen en mogelijkheden in deze regio. Het departement van buitenlandse zaken werd aanvankelijk maar zijdelings bij deze initiatieven betrokken. De 'verkenningronde', die in de loop van 1916 in Limburg plaats had, steunde in hoofdzaak op de Belgische kolonie in en rond Maastricht, bestaande uit Belgen die er woonden of er tijdens de oorlog heen waren gevlucht.

De belangrijkste informant en propagandist ter plaatse was de Belgische ingenieur Edouard Lagasse de Locht (1880-1955). Hij was in 1909 getrouwd met Marie Schoenmaeckers (1880-1953), die behoorde tot een vooraanstaande Maastrichtse familie. Via zijn schoonbroer, de bankier André Schoenmaeckers, stond Lagasse in contact met de Maastrichtse industriële burgerij. Hij was na het uitbreken van

29 *The Times*, 06-06-1916, geciteerd in: De Waele, *Naar een groter België!*, 251, noot 50.

30 *Ibidem*, 370-385: 'De voorbereiding van de annexionistische campagnes in Limburg en Zeeuws-Vlaanderen'.

de oorlog naar Maastricht gevlucht en werd er vlug een spilfiguur in de Belgische vluchtelingenkolonie. Lagasse werd eind 1915 voor het eerst door Nothomb gepolst over de Belgische mogelijkheden in Limburg. Hij reageerde aanvankelijk vrij gereserveerd, maar in deze voorzichtige houding kwam in de loop van 1916 verandering. Lagasse tastte behoedzaam de Belgische mogelijkheden af bij de Maastrichtse industriële burgerij en deze bleek een eventuele 'terugkeer' naar België niet ongenegen. Vanaf 1916 zond Lagasse meer gedetailleerde inlichtingen over de politieke en economische situatie in Limburg naar Le Havre.³¹

De vooraanstaande Luikse en Maastrichtse dynastieën waren sedert decennia door talrijke zakenbelangen en huwelijksrelaties verbonden. De Luikse ondernemerswereld had actief meegewerkt aan de industriële ontwikkeling van Maastricht in de negentiende eeuw, en de verbondenheid tussen de beide Maassteden was blijven voortbestaan. Luik bleef voor Maastricht de belangrijkste economische en culturele attractiepool. De Belgische aanwezigheid in Limburg werd, met de deskundige hulp van Lagasse, zorgvuldig in kaart gebracht. Het annexionistische smaldeel in de Belgische regering dacht in te kunnen spelen op de ontevredenheid in de Maastrichtse ondernemerswereld en veronderstelde dat de Maastrichtse industriëlen met allerlei mooie beloften warm konden worden gemaakt voor een 'terugkeer' naar België. In de instructies aan de contactpersonen werd benadrukt dat Limburg en Maastricht in het Belgische staatsverband met speciale attenties zouden worden bedacht. De annexionisten beseften echter onvoldoende dat de Maastrichtse *captains of industry* alle mogelijkheden openhielden, inclusief de 'terugkeer' naar België, maar dat dit nog niet betekende dat zij bereid waren de annexionistische campagne openlijk te steunen.

Le Havre had weinig kijk op de praktische propagandamogelijkheden in Limburg. Pierre Nothomb zond daarom begin mei 1916, met de zegen van De Broqueville, een gedetailleerde vragenlijst naar Lagasse. Die was begin september 1916 klaar met de beantwoording. Nothomb was meteen door het dolle heen, en meende dat de slag om Limburg al half gewonnen was. In de beantwoording door Lagasse werden alle mogelijkheden voor de uitbouw van een netwerk van betrouwbare Belgische 'agenten' en van een propagandacampagne naar Luxemburgs model zorgvuldig onderzocht. Lagasse en Nothomb waren van oordeel dat een propagandacampagne alleen kans van slagen maakte, indien de Belgische 'oplossing' door tenminste één Limburgse krant verdedigd zou worden. Bij het blad *Het Zuiden*, dat in Sittard verscheen, zag men de beste kansen. *Het Zuiden* kampte met chronisch geldgebrek, en verscheen daarom maar driemaal per week.

31 Zie voor een algemene beschrijving en de betrokkenheid van andere informanten bij de Belgische campagne in Limburg ook: De Waele, 'De Belgische annexionistische campagne'.

Nothomb en Lagasse meenden dat België discreet *Het Zuiden* moest steunen. Het blad kon daarmee uitgebouwd worden tot een heuse krant, die ook kwalitatief kon wedijveren met de anti-annexionistische concurrent *Limburger Koerier*. In verband met de hierboven vermelde gespannen sfeer die in de zomer van 1916 in Nederland was ontstaan over de campagne van *Le XXe Siècle*, achtte De Broqueville het echter niet raadzaam om propaganda-initiatieven in Limburg te steunen.

Het plan om een Limburgse krant te adopteren werd opnieuw opgerakeld na de wapenstilstand van 11 november 1918.³² België moest de voordelen van de ‘terugkeer’ van Limburg op voorzichtige en ‘objectieve’ wijze kunnen uiteenzetten aan de bevolking. De Limburgse kranten *Courier de la Meuse* en *Het Zuiden* hengelden nadrukkelijk naar financiële steun. De *Courier de la Meuse* voerde rond de jaarwisseling van 1918-1919 een voorzichtige pro-Belgische campagne, met discrete steun van het Belgische ministerie van buitenlandse zaken, maar de krant beschikte over weinig lezers en invloed in de provincie. Het blad *Het Zuiden* kreeg eveneens financiële steun van buitenlandse zaken. Het blad publiceerde rond de jaarwisseling 1918-1919 enkele pro-Belgische artikelen. In de lente van 1919 veranderde *Het Zuiden* echter van koers en het blad werd één van de koplopers van de anti-annexionistische campagne. Een spontane opwelling van vaderlandsliefde of betaalden de Nederlanders beter? In april 1919 lanceerden Fernand Hustinx en de arts Crolla in Valkenburg, met financiële steun van buitenlandse zaken, het blad *De Kronijk*. Hustinx werd door Nothomb omschreven als ‘le héraut et le héros de la cause belge’, maar hij was in feite de zoveelste gefrustreerde die uit arren moede met de Belgen scheep ging. *De Kronijk* leidde vanaf het begin een kummervol bestaan; de aantrekkingskracht en het aantal lezers bleven zeer beperkt.³³

De voorbereiding en uitvoering van de campagne in Limburg toonde duidelijk aan dat België, de vele kreten over *les frères séparés* ten spijt, het contact met deze provincie verloren was. De hoofdzakelijk Franstalige diplomaten en propagandisten hadden een vertekende kijk op de reële situatie; de politieke integratie van Limburg in Nederland was aan België grotendeels voorbijgegaan. De voorbereiding van de campagne bleef, in vergelijking met die inzake Luxemburg, noodgedwongen zeer bescheiden. België kon nauwelijks op steun ter plaatse rekenen. Men hoopte maximaal munt te slaan uit de latente Belgische sympathieën van de Maastrichtse industriële burgerij, maar besepte onvoldoende dat die er niets voor voelde om openlijk voor België in de bres te springen.

Op het Belgische ministerie van buitenlandse zaken in Le Havre werden in de herfst van 1918 allerlei plannen gesmeed om Nederlands-Limburg stormender-

32 *Idem*, *Naar een groter België!*, 690-692: ‘België hengelt naar steun van de Limburgse pers’.

33 Zie ook: Van der Heijden e.a., ‘Valkenburg in 1919 in de ban van België?’.

hand in te palmen. Naar het voorbeeld van Luxemburg moest er een grootscheepse campagne van start gaan om de ‘terugkeer’ van deze provincie naar België mogelijk te maken.³⁴ Een eerste propagandastunt werd onmiddellijk na de wapenstilstand gepland. Een delegatie Limburgers moest koning Albert bij zijn plechtige intrede in Brussel gaan begroeten. Dit plan ging niet door, maar Lagasse kreeg de opdracht om een delegatie Limburgers naar Alberts intrede in Luik op 30 november te sturen. Pierre Nothomb had ondertussen een verzoekschrift klaargemaakt, dat de Limburgers aan de koning moesten overhandigen. In dit verzoekschrift werd de historische verbondenheid tussen Maastricht en België, op de eerste plaats Luik, sterk beklemtoond en de scheiding van 1839 betreurd. Albert wilde echter liever niet dat dit verzoekschrift in het openbaar zou worden voorgelezen. Alleen de onschuldige groet ‘Le Limbourg acclame les souverains de Belgique’ vond genade bij de vorst. Het bezoek aan Luik zorgde voor grote opschudding in heel Nederland. De Nederlanders toonden zich na dit voorval nog alerter. De anti-annexionistische campagne in Limburg kwam na dit incident snel op grote schaal op gang.

Het betwiste verzoekschrift van de hand van Nothomb werd later naar het Belgisch koninklijk paleis gestuurd. De ondertekenaars verdienen heel wat meer aandacht dan de inhoud. De *fine fleur* van de Maastrichtse industriële burgerij sloot zich bij het verzoekschrift aan: Jules Regout sr. (1855-1932), directeur van ‘Sphinx’, zijn zoon Jules Regout jr. (1881-1956), eveneens directeur van ‘Sphinx’, Petrus Regout III (1854-1928), voorzitter van de raad van beheer van de Koninklijke Nederlandse Papierfabriek, zijn zoon Pierre Regout (1882-1967), de latere voorzitter van ‘Sphinx’, Ernest Regout (1856-1935), Alfred Regout (1858-1935), zijn zoon Prosper Regout (1889-1952), Charles Regout-Desoer (1866-1932), Léo-pold Regout (1863-1932), Eugène Regout jr. (1869-1922), KNP-directeur Henri van Aubel, de bankiers André Schoenmaeckers en L. Schoon, en Jules Schaepkens van Riepst.³⁵ Dit was meteen één van de weinige gelegenheden, waarbij de kopstukken van de Maastrichtse industriële burgerij openlijk voor hun Belgische sympathieën uitkwamen. De herrie die volgde op het bezoek aan Luik en de alerte reacties van de Nederlandse overheid dreven hen zeer vlug terug naar de coulissen. De Belgische campagne werd als gevolg van het Luikse incident al begin december in het defensief gedrongen.

34 De Waele, *Naar een groter België!*, 683-689: ‘Het tumultueuze verloop van de campagne’; zie ook: *idem*, ‘De Belgische annexionistische campagne in Nederlands-Limburg’, 368-373.

35 Het verzoekschrift bevindt zich in het ARA, archief van het ministerie van buitenlandse zaken, Cl. B 383; het is met de handtekeningen in facsimile afgedrukt in: G.J.B. Verbeet, *De beide Limburgen inzet van staatkundige verwickelingen tussen de Duitse Bond, Nederland en België na 1839. De periode tussen de 24 artikelen van 1831 en de vredesconferentie van 1919* (Maastricht/Lanaken 1992) 44-46.

Op basis van de vaak misleidende inlichtingen van informanten ter plaatse hadden Nothomb, inmiddels werkzaam op de politieke directie op het departement, en zijn medestanders gemeend dat de Belgische campagne goed onthaald zou worden door de meerderheid van de Limburgers. Nothomb, zoals gewoonlijk licht over zijn toeren, wilde Limburg overspoelen met Belgische kranten, brochures en affiches. De herinneringen aan het gemeenschappelijk verleden en aan de scheiding van 1839, en de voordelen van het samengaan met België moesten de twee centrale thema's van de campagne vormen. Het kwam bij Nothomb helemaal niet op dat een dergelijke agressieve campagne wel eens als een boemerang kon werken, en dat de veelgeroemde herinneringen aan 1839 vooral in de verbeelding van de Belgische nationalistenvoortleefden.

De Belgische campagne in Limburg was, in vergelijking met de grootscheepse machtontplooiing in Luxemburg, een bescheiden en amateuristische aangelegenheid. Lagasse de Locht bleef de centrale en meest actieve figuur, maar liet al begin december 1918 aan Brussel weten dat hij zijn activiteiten moest beperken en behoedzaam vanuit de coulissen moest opereren. Het aantal Nederlandse Limburgers dat openlijk wilde meewerken aan de Belgische campagne was uitermate beperkt. Net als de Luxemburgse werden de Limburgse propagandisten voornamelijk gedreven door frustratie en rancune. Zij hoopten van een Belgisch succes te kunnen profiteren om hun politieke en andere ambities te verwezenlijken, en meteen enkele oude rekeningen te vereffenen. Kortom, zij hadden er alle belang bij om de Belgische kansen in Limburg veel rooskleuriger voor te stellen dan zij in feite waren. Pierre Nothomb liet zich door deze lieden volledig om de tuin leiden. Hun informatienota's werden door hem onvoorwaardelijk geloofd. Hun inlichtingen werden nog eens aangedikt door Nothomb, zodat elk verband met de werkelijke toestand in Limburg volledig zoek was. De propaganda, waarvan Brussel zoveel verwachtte, pakte dan ook volledig verkeerd uit. De meerderheid van de Limburgse bevolking reageerde hevig verontwaardigd op de agressieve Belgische acties.

Het Comité de Politique Nationale en de campagne in Limburg

Het Comité de Politique Nationale (CPN) werd op 18 december 1918 opgericht en stond onder leiding van algemeen secretaris Pierre Nothomb.³⁶ Regering, parlement en partijen werden onder druk gezet om een krachtig, op expansie gericht buitenlands beleid te voeren. Het CPN probeerde de publieke opinie te mobiliseren voor het annexionistische eisenprogramma door middel van

36 Zie voor het vervolg: De Waele, *Naar een groter België!*, 927-943: 'Pierre Nothomb en het Comité de Politique Nationale'.

petities, propaganda in de pers en via brochures, meetings en manifestaties. Het stichtingsmanifest werd vanaf januari 1919 op grote schaal verspreid en het CPN riep particulieren, pressie- en belangengroepen, provincie- en gemeenteraden op om zich massaal bij het manifest aan te sluiten. Het wilde de aldus verzamelde handtekeningen opsturen naar de vredesconferentie in Versailles om de geallieerden ertoe aan te zetten de Belgische eisen te steunen. Voorman Pierre Nothomb bleef officieus verbonden aan het departement en werd volledig ingeschakeld bij het werk van de politieke directie. Via het CPN werd heimelijk financiële steun gegeven aan propaganda-activiteiten in Luxemburg en Limburg, en ook aan die in eigen land.

Het stichtingsmanifest van het CPN, dat op grote schaal werd verspreid, vond vooral weerklank in Franstalig België. De Antwerpse Kamer van Koophandel reageerde eveneens positief en verschillende (oud-)ministers en diplomaten verleenden steun. Ook een dertigtal overwegend Franstalige katholieke en liberale parlementsleden onderschreven de oproep. Het manifest werd verder ondertekend door opvallend veel juristen, magistraten en universiteitsprofessoren, vooral van de universiteiten van Leuven en Brussel. Toen het CPN zijn oproep begin 1919 lanceerde, leefde bij brede lagen van de bevolking de overtuiging dat België recht had op een volledige schadeloosstelling en in de toekomst tegen nieuwe aanvallen beschermd moest worden. De oproep van het Comité ging ervan uit dat de neutraliteit en de verdragen van 1839 door meer solide veiligheids garanties vervangen moesten worden. Het CPN meende dat deze garanties in de eerste plaats op territoriaal gebied moesten worden gezocht, maar het stichtingsmanifest was in vergelijking met de annexionistische uitingen in de krant *La Nation Belge* en de annexionistische propagandabrochures vrij gematigd.

Het CPN profiteerde van de ontevredenheid over de behandeling van België bij het begin van de vredesconferentie in Versailles. België had daar pas na lang aandringen drie vertegenwoordigers gekregen, maar het moest verder genoegen nemen met een vrijwel anonieme rol. Heel wat prominenten hadden zich al bij het manifest aangesloten toen de CPN-manifestaties begin maart 1919 uit de hand liepen en tot enkele incidenten leidden. Toch blijft het moeilijk om aan te nemen dat de ondertekenaars niet beseften wat 'la libre disposition de l'Escaut jusqu'à son embouchure' en 'une salution amiable, mais définitive du problème limbourgeois' betekenden. De annexionistische perscampagne, waarin de tenoren van het CPN een belangrijke rol speelden, liet verder weinig twijfel bestaan over de ware bedoelingen van Nothomb en zijn kompanen.

In maart leidden de acties van het CPN tot enkele ophefmakende incidenten. Het Comité verspreidde op grote schaal een kaart onder de titel *La Belgique mutilée*,

waarop de territoriale eisen duidelijk werden uiteengezet.³⁷ ‘Belges! Regardez cette carte et réfléchissez!’, zo luidde de ondertitel van dit document. België kon alleen opbloeien indien

elle [la Belgique] est maîtresse de l’embouchure de l’Escaut, en temps de guerre et en temps de paix, que si Anvers peut communiquer librement avec le Rhin, que si elle peut disposer librement de la Meuse limbourgeoise et se défendre sur la Meuse, que si le Grand-Duché de Luxembourg n’est plus une porte d’entrée grande ouverte pour l’ennemi, que si la Prusse ne s’avance plus sur des territoires usurpés jusqu’aux bords de Liège par-dessus notre ancienne frontière de l’Eifel.³⁸

Zeeuws-Vlaanderen, Limburg, de Waalse kantons, Luxemburg plus een gebiedsstrook op de linkeroever van de Rijn moesten door België worden ingelijfd. De kaart zorgde onmiddellijk voor opschudding, niet alleen in België, maar ook in Nederland en Luxemburg.

De ongerustheid in Nederland werd nog vergroot doordat enkele leden en sympathisanten van het CPN een vooraanstaande functie bekleedden. Ook de geregelde aanwezigheid van minister Renkin op CPN-manifestaties en diners verontrustte de Nederlanders zeer. De Luxemburgers waren evenmin gesteld op de attenties van het CPN. Pierre Nothomb werd beschouwd als één van de hoofdverantwoordelijken voor de annexionistische campagne tijdens de oorlog en zijn onvermoeibare en alomtegenwoordige activiteiten na de wapenstilstand hadden die indruk alleen maar versterkt. In België zelf leidden de activiteiten van het CPN begin maart tot enkele tumultueuze incidenten met tegenstanders, met name uit het Vlaamsgezinde en socialistische kamp.

Van dit alles werd uitvoerig verslag gedaan in de annexionistische kranten *La Nation Belge* en *L’Action Nationale*. Beide deden hun best om de publieke belangstelling voor het CPN en voor de territoriale eisen op kunstmatige wijze op te schroeven.³⁹ Over de besprekingen met Nederland over de herziening van

37 De kaart is o.a. te vinden in het ARA, archief buitenlandse zaken, Cl. B 383 en 323 en is afgedrukt in de *Bescheiden betreffende de buitenlandse politiek van Nederland, 1917-1919 II*, 976a-d (zie <http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/bupo/#page=337&accessor=toc&source=13>).

38 ‘... als [België] meester is over de Scheldemonding, in tijden van oorlog en van vrede, als er een onbelemmerde verbinding is tussen Antwerpen en de Rijn, als het vrij kan beschikken over de Limburgse Maas en zich bij de Maas kan verdedigen, als het groothertogdom Luxemburg geen vrije toegang meer biedt aan de vijand, als Pruisen zich niet meer uitstrekt op bezet gebied tot aan de grenzen van Luik, voorbij onze oude Eifelgrens’.

39 De Waele, *Naar een groter België!*, 914-915.

In 1919 verspreidde het CPN een kaart onder de titel *La Belgique mutilée* waarop het zijn territoriale eisen duidelijk uiteenzette. Bron: http://www.ny-web.be/showtime/belgie_la_carte.html

de verdragen van 1839, die op 19 mei in Parijs waren begonnen,⁴⁰ werd door *La Nation Belge* aanvankelijk op triomfantelijke toon verslag uitgebracht. De krant liet doorschemeren dat de Belgische eisen aan de onderhandelingstafel nauwelijks op weerstand stuitten. De resolutie van de grootmachten op de vredesconferentie van 4 juni, die territoriale oplossingen uitsloot, moet de aandachtige lezer dan ook zeer onaangenaam verrast hebben. Op 8, 9 en 10 juni ging de krant uitvoering in op

40 Uitgebreid hierover: *ibidem*, 1.256 e.v.: ‘De mislukking van de herziening van de verdragen van 1839’.

het Belgisch *échec*. Dit betekende niet dat alle hoop op de inlijving van met name Limburg werd opgegeven. Na de resolutie van 4 juni begon de nationalistische pers, in nauwe samenwerking met het CPN, te ijveren voor het organiseren van een referendum in Limburg, waarbij de bevolking zich 'vrij' moest kunnen uitspreken over een eventuele terugkeer naar België.

Sinds eind april 1919 had het CPN, geruggesteund door *La Nation Belge* en *L'Action Nationale*, gepleit voor de organisatie van een volksraadpleging in Limburg, bij voorkeur onder geallieerd toezicht, pro of contra de 'terugkeer' naar België. Na de resolutie van 4 juni nam de campagne voor een plebisciet vaste vorm aan in overleg en in samenwerking met enkele Belgische sympathisanten ter plaatse.⁴¹ Volgens *La Nation Belge* en *L'Action Nationale* was een volksraadpleging het enige middel om het probleem Limburg op te lossen en een einde te maken aan het 'Hollands' schrikbewind daar. De campagne voor een volksraadpleging bleef nog de hele zomer voortduren en droeg aanzienlijk bij tot de verzuring van de sfeer tussen België en Nederland.

Verscheidende Limburgse delegaties, onder wie Jules Schaepkens van Rieimpst, voorzitter van de Maastrichter Kamer van Koophandel, bankier André Schoenmaeckers, schoonbroer van Eduard Lagasse de Locht, en het Belgisch gezinde kamerlid Henri van Groenendael, reisden naar de Franse hoofdstad om de noodzaak van een volksraadpleging aan de geallieerden uiteen te zetten. De Limburgers werden voor hun vertrek en/of na hun terugkeer uit Parijs door Nothomb ontvangen. Nothomb was op dat moment nog steeds werkzaam op buitenlandse zaken, wat hen de indruk gaf dat het departement hun acties oogluikend goedkeurde. De Limburgse delegaties, die via Brussel passeerden, verzekerden de goedgelovige Nothomb dat België bij een volksraadpleging onder geallieerd toezicht een ruime meerderheid van de bevolking achter zich zou krijgen. Nothomb nam al deze beweringen niet alleen kritiekloos over, in zijn nota's voor Hymans werden de Belgische kansen schromelijk overdreven. Op 13 juni meldde Nothomb vergenoegd dat 'un référendum à Maestricht en ce moment donnerait certainement une majorité pour nous'.

Hoewel er aanwijzingen zijn dat minister van buitenlandse zaken Paul Hymans al eerder was gaan twifelen aan het nut en de wenselijkheid van de agitatie van het CPN, bleef het Comité in de lente van 1919 het vertrouwen genieten van de politieke directie op het departement. Het CPN dacht in ieder geval niet aan inbinden en zette zijn campagne op agressieve wijze voort. Het werd daarbij enigszins gediend door verschillende tegenvallers, die België op de vredesconferentie moest

41 *Ibidem*, 1.259-1.266: 'De campagne voor een volksraadpleging in Limburg'.

incasseren. De respons op het CPN-manifest nam daardoor weer toe: particulieren, pressiegroepen en vooral gemeenteraden sloten zich in groten getale bij de oproep aan. Het kan betwijfeld worden of al deze ondertekenaars op de eerste plaats aandacht hadden voor de territoriale eisen. De publieke opinie meende dat België door de geallieerden in de steek was gelaten. Het CPN-manifest kreeg in de loop van mei en juni de grootste respons. Begin juli hadden 275.000 particulieren en 1.650 (op de 2.600) gemeenteraden de oproep ondertekend. Nothomb was door het dolle heen, en aarzelde niet om het CPN uit te roepen tot de grootste politieke organisatie van het land, met 60.000 actieve leden. Ook de protestmanifestaties, die het Comité begin mei onder andere in Antwerpen, Brussel, Verviers en Ronse hield, kregen enige weerklank. De manifestatie in Antwerpen werd in samenwerking met het stadsbestuur en de Kamer van Koophandel georganiseerd.⁴²

De campagne tegen het vredesverdrag vormde het laatste grote wapenfeit van het CPN in 1919. Na afloop van de vredesconferentie verloor het Comité in de loop van de zomer de steun en sympathie van heel wat politici. Ook Paul Hymans distantieerde zich meer en meer van de activiteiten van het CPN. De situatie was ingrijpend gewijzigd. De vredesconferentie was afgelopen en België had, zij het met veel tegenzin, het vredesverdrag moeten slikken. Van territoriale annexaties was – met uitzondering van Eupen-Malmédy – niet veel gekomen, en de diplomaten stonden, zowel inzake Luxemburg als inzake Nederland, voor uiterst moeilijke en delicate onderhandelingen. De luidruchtige manifestaties van het CPN, die de gespannen sfeer tussen België en zijn beide buurlanden nog meer verpestten, konden daarbij worden gemist.

Nothomb werd minder intensief ingeschakeld bij het werk op het departement, maar hij behield er zijn bureau. Daar kwam pas verandering in na het uitlekken van een confidentiële instructienota aan de Belgische agenten in Limburg.⁴³ Op 16 augustus publiceerden de Nederlandse kranten *Nieuwe Courant* en *De Tijd* een vertrouwelijke nota van het Belgische departement van buitenlandse zaken, gedateerd op 3 juli 1919, die de Belgische agenten in Limburg opriep om de plaatselijke bevolking voor een mogelijke terugkeer naar de oude *mère patrie* te winnen:

42 *Ibidem*, 938-942.

43 'Op dit moment moet elke Belgische agent in Limburg naar vermogen helpen om de terugkeer van deze provincie naar het moederland voor te bereiden – geen enkele mogelijkheid voorbij laten gaan om de Limburgers duidelijk te maken dat hun belangen aan de Belgische zijde liggen – Limburgers die onze medestanders zijn, als ze het in het geheim zijn of het zouden kunnen worden, zonder voorbehoud aanmoedigen. Zij moeten zoveel en zo nadrukkelijk mogelijk wijzen op het verschil tussen Limburgers en Hollanders'. *Ibidem*, 1.294-1.304: 'Een ophefmakend incident: de vertrouwelijke nota van 20 mei 1919'.

En ce moment, tout agent belge dans le Limbourg doit aider dans la mesure de ses forces à préparer le retour de cette province à la Mère Patrie – ne pas négliger une occasion de montrer aux Limbourgeois que leur intérêt est du côté de la Belgique – encourager sans indiscrétion les Limbourgeois qui se montrent nos partisans, ceux qui le sont secrètement, ceux qui pourraient le devenir. Ils doivent marquer par l'aide plus empressée qu'ils donneront à ceux-ci la différence qu'ils font entre Limbourgeois et Hollandais.⁴⁴

De opschudding in Nederland was bijzonder groot. De nota toonde immers zwart op wit aan dat de campagne door het departement van buitenlandse zaken georkestreerd werd. Niet alleen de inhoud, ook de datum van de nota zat de Nederlanders dwars. De gepubliceerde nota dateerde van 3 juli, dat wil zeggen van na de resolutie van 4 juni 1919, die elke gebiedsoverdracht uitsloot. Het was duidelijk dat dit incident de besprekingen met Nederland op de helling zette en het wantrouwen tussen beide buurlanden aanwakkerde. Het departement moest met een verklaring komen die voor Nederland enigermate acceptabel was. Buitenlandse zaken voerde onder meer aan dat de oorspronkelijke nota niet ondertekend was door minister Hymans. Dit klopte: de originele instructies waren het werk van de onverbetelbare Pierre Nothomb, die ze zonder handtekening van Hymans had opgestuurd naar de legerleiding.

Om de onderhandelingen met Nederland niet in gevaar te brengen had Hymans al in de zomer van 1919 tot grote voorzichtigheid gemaand en afstand genomen van de campagne voor een volksraadpleging in Limburg. Het incident rond de vertrouwelijke nota deed de deur dicht. Als auteur van de nota werd Nothomb beschouwd als de hoofdverantwoordelijke voor het voorval. De nationalistische voorman mocht, zeer tot zijn ongenoegen, opstappen. Hymans liet zich in de herfst van 1919 zeer scherp uit over het CPN en Nothomb in het bijzonder: hun rumoerige en agressieve acties hadden de Belgische ambities in Luxemburg en Nederland onherstelbare schade toegebracht en dreigden nu ook de onderhandelingen in Parijs in gevaar te brengen. De minister deed zijn best om de eens zo nauwe samenwerking tussen Nothomb en zijn departement zoveel mogelijk te verdoezelen. De verwijdering van Nothomb viel samen met een heroriëntering van het Belgisch beleid. De territoriale ambities werden zo goed als opgegeven, België stuurde vanaf de herfst van 1919 aan op economische samenwerking met Limburg. Buitenlandse zaken ging bij de voorbereiding van dit plan zeer discreet te werk, de woelige agitatie van Nothomb en zijn kompanen kwamen daarbij niet van pas.

44 Geciteerd in: *ibidem*, 1.295.

Nothombs rol was daarmee grotendeels uitgespeeld. Hymans zelf wilde na de verwijdering van Nothomb liefst zo vlug mogelijk vergeten dat hij zich zo nauw met hem had ingelaten. Iedere vorm van steun aan en samenwerking met het CPN werd door Hymans onder tafel geveegd en de minister ontkende zelfs dat Nothomb ooit een functie op buitenlandse zaken had vervuld. Dit laatste mocht strikt genomen waar zijn, de facto nam Hymans hiermee een loopje met de werkelijkheid. Nothomb was in 1918 en in de eerste helft van 1919 wel degelijk, zij het officieus, verbonden geweest aan het departement en was voltijds ingezet bij het werk van de politieke directie. Het CPN verdween in de herfst van 1919 grotendeels uit de actualiteit en werd een machteloze groepering. Nothomb verweet buitenlandse zaken, niet geheel ten onrechte, dat hij als *franc-tireur* in de vuurlinie was gestuurd, maar na de vredesconferentie en de verloren annexionistische zaak zonder veel poeha opzij was gezet.

Nasleep⁴⁵

De herfst van 1919 was al met al een zeer frustrerende tijd voor het CPN. De territoriale campagne was, op Eupen-Malmédy na, mislukt. Minister van buitenlandse zaken Hymans toonde zich zeer gebeten op het Comité; hij meende dat hun agressieve en doordrammerige optreden medeverantwoordelijk was voor het povere resultaat in Versailles en het Belgisch imago bij zijn buurlanden danig had geschaad. Ook heel wat politici keerden zich van het CPN af en wilden er in veel gevallen niet meer aan herinnerd worden dat zij de oproep van begin 1919 hadden ondertekend.

Toch gaf het CPN zijn plannen voor een nieuwe *Parti de l'Ordre*, die boven de traditionele tegenstellingen en splijtzwammen zou moeten staan, niet op. Met het oog op de eerste naoorlogse parlementsverkiezingen werd op 6 augustus 1919, onder impuls van onder meer Pierre Nothomb, een *Ligue de Renaissance Nationale* opgericht. Het programma knoopte aan bij de opvattingen die tijdens de oorlog door de nationalistische en door *Le XXe Siècle* en *La Nation Belge* verdedigd waren. De territoriale aspiraties werden niet opgegeven, hoewel het agressieve taalgebruik achterwege bleef. Het stichtingsmanifest van 6 augustus werd ondertekend door Nothomb en enkele getrouwen uit het CPN, door enkele politici, maar ook door enkele prominente industriëlen en bankiers, onder wie Gaston Barbanson.

Bij de parlementsverkiezingen van 16 november 1919 haalde de *Ligue* vrijwel nergens meer dan 5 procent van de stemmen en maar één zetel. Pierre Nothomb,

45 Gebaseerd op: *ibidem*, 943-951: 'Najaar 1919: het C.P.N. in de politieke marginaliteit'.

derde op de Brusselse Kamerlijst, scoorde zwak. Hij had gehoopt om zich als voorman van de nationalistische campagne op te kunnen werken tot een voor- aanstaand politicus, maar het liep anders. Het CPN evolueerde na 16 november nog meer in rechts-autoritair richting. De oorzaken voor de smadelijke nederlaag werden voornamelijk gezocht in de structuur en de werking van het Belgisch parlementair systeem. Het CPN kwam in het najaar van 1919 meer en meer in de politieke marginaliteit terecht. Er verschenen steeds minder sympathiserende politici en prominenten op de maandelijkse diners: het CPN was een rumoerig, maar machteloos groepje geworden.

Begin 1920 kende het Comité een kortstondige heropleving, naar aanleiding van de campagne tegen het Belgisch-Nederlands ontwerpakkoord.⁴⁶ Dit akkoord lokte ongemeen fel protest uit in Wallonië. Het CPN probeerde van deze protest- actie gebruik te maken om opnieuw in de belangstelling te komen. Nothomb en zijn medestanders meenden dat de roemruchte campagne van het voorjaar van 1919 nog eens kon worden overgedaan, maar dat bleek een misrekening. De actie van het Comité en enkele verwante organisaties tegen het ontwerpakkoord kreeg niet de omvang en respons waarop Nothomb en Co hadden gehoopt. Na de op- schorting van de onderhandelingen met Nederland op 21 mei 1920 verdween het CPN opnieuw naar de achtergrond.

Op een plenaire vergadering van een 150-tal afgevaardigden op 7 juni 1921 werd besloten het CPN om te vormen tot een politieke partij de *Parti National Populaire*. Het succes bleef echter uit. Bij de parlementsverkiezingen van 22 november 1921 diende de *Parti National Populaire* alleen lijsten in voor de provincieraad, maar behaalde geen enkele zetel. Na dit nieuwe debacle besteedden Nothomb en zijn medestanders de meeste energie aan de nog steeds erg luidruchtige maandelijkse diners. Het hoogtepunt van deze diners werd onveranderlijk gevormd door een toespraak van Nothomb, maar de verbale krachtpatserij van de voorman evolueerde omgekeerd evenredig met de invloed en aanhang van het CPN. Het aantal aanwezigen liep sterk terug. Het CPN kende een korte heropflakking tijdens de tweede Ruhr-bezetting, die in januari 1923 begon. Het Comité *Belgo-Rhénan*, waarachter het CPN schuil ging, ijverde, samen met het Franse *Comité de la Rive Gauche du Rhin*, opgericht door de Franse rechts-nationalist Maurice Barrès, voor de afscheiding van het Rijnland en voor de oprichting van een onafhankelijke Rijnrepubliek. Al dit geageer leidde ertoe dat er op 22 oktober 1923 in Aken een Rijnrepubliek werd

46 Nederland en België waren na de resolutie van 4 juni 1919 op de vredesconferentie in Versailles verwickeld in moeizame onderhandelingen over de herziening van het verdrag van 1839. Een in januari 1920 bereikt ontwerpakkoord stuitte echter op fel verzet van onder meer de nationalistische pers (*La Nation Belge*), het CPN en de *Assemblée Wallonne*. Zie: *ibidem*, 1.361-1.368: 'Heibel rond het economisch ontwerpakkoord'.

uitgeroepen, maar deze hield welgeteld één dag stand. Na de mislukte agitatie in zake de Ruhr veranderde het CPN van koers. Eind 1923 besloten Nothomb en zijn medestanders dat het Comité 'toute idée d'action vive' tijdelijk zou opgeven. Begin 1924 werd de *Fédération de l'Action Nationale* opgericht, die alle overblijvende nationalistische *groupuscules* wilde verenigen. De *Action Nationale* concentreerde zich op de binnenlandse politiek, die in een reactionair katholiek perspectief werd geplaatst. Zij bleef een kleine groepering en miste doctrinaire diepgang, waardoor zij in Franstalige katholieke studentenmilieus sterke concurrentie ondervond van verwante groeperingen. Wel kan worden aangetekend dat de *Action Nationale* mede de basis legde voor de doorbraak van het autoritair ideeëngoed in Franstalige, behoudsgezinde katholieke kringen in de jaren 1930.

De buitenlandse politiek mocht dan na 1924 naar de achtergrond zijn verdwenen, Nothomb en zijn medestanders toonden zich slechte verliezers en de ontgoochelingen uit de jaren 1919-1920 bleven nog lang nawerken. Na de verwerping van het Belgisch-Nederlands verdrag op 24 maart 1927 was de verhouding tussen de beide buurlanden opnieuw zeer gespannen,⁴⁷ en de *Action Nationale* achtte het moment gekomen om een bijdrage te leveren tot de verdere verslechtering van het klimaat. Op 4 april werden de Limburgers er door Nothomb tijdens het maandelijks diner van de *Action Nationale* aan herinnerd dat hun belangen beter verdedigd konden worden door België dan door Nederland. Nothomb dreigde zowaar met een herhaling van de annexionistische campagne van 1918-1919, maar dit bracht alleen de *Limburger Koerier* aan het schrikken.

Eind 1927 keerde Nothomb terug naar de katholieke partij. Voor de verkiezingen van 1929 werd hij op de Brusselse Kamerlijst geplaatst, wat heel wat commentaar uitlokte bij zijn vroegere nationalistische medestanders. Nothomb was van 1932 tot 1937 lid van de gemeenteraad in Sint-Joost-ten-Node en van 1938 tot 1958 in zijn Luxemburgse thuisbasis Habay-la-Neuve. Van 1936 tot 1965 was hij senator voor de katholieke partij. Hij bleef zijn hele leven een overtuigd Belgisch nationalist.⁴⁸

47 Zie hierover: R.L. Schuurisma, *Het onaannemelijk tractaat. Het verdrag met België van 3 april 1925 in de Nederlandse publieke opinie* (Groningen 1975).

48 Ontleend aan De Waele, 'Nothomb. Pierre'.